

ԱՄՆ-Ի ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՃԳՆԱԺԱՄԸ

Համաշխարհային ճգնաժամը մեծ հարված հասցրեց աշխարհի գրեթե բոլոր պետություններին. վնաս կրեցին համաշխարհային տնտեսության բոլոր ոլորտները: Աշխարհի բոլոր երկրների տնտեսությունները միմյանցից կախման մեջ են գտնվում, ճգնաժամից դուրս գալու համար անհրաժեշտ է, որ տնտեսության առողջացում լինի աշխարհի մասշտաբով: Վերջին շրջանում նկատվող որոշ դրական փոփոխությունները կարող են հիմք տալ ենթադրելու, թե ճգնաժամն արդեն ավարտվել է, սակայն առկա փաստերը վկայում են, որ այս ճգնաժամը համակարգային է և չի կարող վերանալ, եթե չկատարվեն համակարգային փոփոխություններ, նույնիսկ այնպիսի գերտերությունում, ինչպիսին է ԱՄՆ-ը: Իրականացվող միջոցառումներն իրենց բնույթով ավելի շուտ նպատակ ունեն մեղմել ճգնաժամի հետևանքները՝ առանց վերացնելու ճգնաժամ ծնող պատճառները: Գնաժամը նախ և առաջ ԱՄՆ-ի ֆինանսատնտեսական ոչ արդյունավետ համակարգի արդյունք է, իսկ մյուս երկրները տուժեցին, քանի որ ֆինանսական թելերով ամուր շաղկապված էին ԱՄՆ-ին: Եթե դիտարկենք XX դարում տեղի ունեցած ճգնաժամերը, ապա պարզ կդառնա, որ դրանք ընթացել են, կարծես, ալիքաձև: Յուրաքանչյուր անկման հաջորդում է վերելք, իսկ վերելքին՝ նոր անկում: 1929թ. սկսված մեծ դեպրեսիան ԱՄՆ-ում հաղթահարվեց այն ժամանակ, երբ սկսվեց Երկրորդ աշխարհամարտը: Պարտատեր երկիրը ռազմական պատվերների կտրուկ ավելացման հետևանքով հզորացած դուրս եկավ պատերազմից՝ դառնալով պարտատու: ԱՄՆ-ի հաճախակի ճգնաժամների մեջ հայտնվելու հանգամանքը պայմանավորված է նրանով, որ 1913թ. հիմնադրված երկրի կենտրոնական բանկը (Դաշնային պահուստային համակարգ (ԴՊՀ)) լիովին անկախ կառույց է և հաշվետու չէ պետությանն իր գործունեության համար: Իրականացնելով դոլարի անվերահսկելի ու մեծաքանակ արտադրություն՝ բանկն այդ գումարը որոշակի տոկոսադրույքով տրամադրում է կառավարությանը: Եվ քանի որ դոլարը նաև համաշխարհային հիմնական արժույթն է, դոլարի քանակի անկառավարելի աճը ուղղակիորեն հարվածում է բոլոր մասնակից երկրներին: Աշխարհի համախառն արտադրանքն իր աճի տեմպերով չի հասնում դոլարի ավելացման տեմպերին՝ առաջացնելով դոլարի արժեզրկում (ինֆլյացիա) և ապրանքների գների աճ: Իրավիճակը ցնցումային չէր, քանի դեռ ԱՄՆ-ն ոսկով ապահովում էր իր արժույթի գինը: Սակայն 1976թ. լողացող փոխարժեքների համակարգին անցում կատարելով և հրաժարվելով դոլարի ոսկով ապահովումից՝ վերացավ դոլարի արժեզրկումը խոչընդոտող հիմնական զսպաշապիկը, և այդ պահից աշխարհի հիմնական արժույթը ոչնչով ապահովված չէ: Տասնամյակների ընթացքում ԴՊՀ-ն նաև նպաստել է բնակչությանը տարատեսակ վարկերի (հիպոթեկային, սպառողական) անսահմանափակ տրամադրմանը, ինչը պարբերաբար հանգեցրել է նրան, որ բնակչության զգալի մասը, հայտնվելով պարտքերի մեջ և կորցնելով աշխատանքը, գրկվել է այն ամենից, ինչ ձեռք է բերել նախկինում վարկերի միջոցով: Համաշխարհային տնտեսագետների կարծիքով ԱՄՆ ֆինանսական համակարգը չի արդարացրել իրեն՝ Ենթադրվում էր, որ այն պետք է մոբիլիզացներ խնայողությունները, տեղաբաշխեր կապիտալը և խուսափեր ռիսկերից: Առաջին խնդիրը ԱՄՆ ֆինանսական համակարգը չի կարողացել կատարել, քանի որ խնայողությունները գտնվում են գրոյական մակարդակի վրա: Ներդրումներ են արվել այնպիսի տներում, որոնք մարդիկ ի վիճակի չէին գնել, ընդ որում, այնպիսի տեղերում, որի կարիքն ընդհանրապես չկար: Եվ վերջապես, համակարգը չի նպաստել ռիսկերից խուսափելուն, այլ հակառակը՝ ինքն է ռիսկեր ստեղծել: Նորբյան մրցանակի դափնեկիր, Համաշխարհային բանկի նախկին գլխավոր տնտեսագետ, ներկայումս՝ Կոլումբիայի համալսարանի պրոֆեսոր Ջոզեֆ Ստիգլիցը գտնում է, որ հենց արատավոր ֆինանսական համակարգն է դեֆորմացրել ԱՄՆ-ի ողջ տնտեսական համակարգը, և այժմ խորը բարեփոխումների անհրաժեշտություն է առաջացել: «Մեր ֆինանսական համակարգի խնդիրները ախտանիշն են ավելի խորը խնդիրների, որոնք առկա են ժամանակակից կապիտալիզմում՝ իր ամերիկյան տարբերակով»:

Ճգնաժամի հետևանքով լուրջ անկում է արձանագրել Ճապոնիայի վիճակագրությունը՝ ներկայացնելով հետևյալ տվյալները՝ 2009 թվականի հունվարին ճապոնական արտադրանքի արտահանումն ավելի քան 45%-ով կրճատվել է՝ 2008 թ. հունվարի համեմատ: Երկրի ֆինանսների նախարարության տվյալներով, ԱՄՆ արտահանվող ապրանքների ծավալը կրճատվել է՝ 53, իսկ Եվրամիությունը՝ 47%-ով: Ճգնաժամի գլխավոր պատճառներից մեկն, ըստ Ստիգլիցի, համախառն պահանջարկի դեֆիցիտն է, որն առաջացել է «գլոբալ անհամաչափությունների» արդյունքում: Իսկ անհամաչափությունների պատճառը անցումային տնտեսությամբ զարգացող երկրներն են, որոնք արտարժույթային ռեզերվների պահանջ են զգացել: Ըստ Ստիգլիցի. «Վերջին 8-9 տարիների ընթացքում ռեզերվների կուտակումը, հատկապես Ասիայի և Մերձավոր Արևելքի երկրներում, հսկայական մասշտաբների է հասել և հաշվում է տրիլիոնավոր դոլարներով»:

Այդ երևույթի բացատրությունը հետևյալն է՝ 1997-1998թթ. ֆինանսական ճգնաժամից հետո այդ երկրները որոշեցին այլևս երբեք թույլ չտալ այնպիսի իրավիճակ, որում նրանք կկորցնեն իրենց տնտեսական ինքնիշխանությունը՝ ենթարկվելով Արժույթի միջազգային հիմնադրամի հրահանգներին, նրանք հասկացան, որ պետք է պաշտպանեն իրենք իրենց: Ու քանի դեռ գոյություն չունի գլոբալ ապահովագրման համակարգ՝ որպես այդպիսին, յուրաքանչյուր երկիր ձգտում է ինքն իրեն պաշտպանել՝ մեզառեզերվներ ստեղծելով: Այդ ռեզերվները բուֆերի դեր պետք է կատարեն, եթե իրավիճակը վատանա: Եվ նրանք ճիշտ էին վարվում, քանի որ ճգնաժամի արդյունքում ավելի նախընտրելի վիճակում հայտնվեցին, քան այն երկրները, որոնք ռեզերվներ չէին կուտակել: Նա նաև նշել է, որ պահանջարկի դեֆիցիտի արդյունքում մեկ երկիր վերածվեց «վերջին ատյանի սպառողի», և այդ երկիրն ԱՄՆ-ն է: Տնտեսագետն ամոթալի է համարել այն համակարգը, որի պայմաններում աշխարհի ամենահարուստ երկիրը պետք է միջոցներ չխնայելով սպառի, որպեսզի նույն համակարգը շարունակի գործել:

Դոլարի անհուսալիության ուղղակի հետևանք էր 1999թ. նոր արժույթի՝ Եվրոյի ստեղծումը: Այս հանգամանքը որոշակիորեն մեղմեց երկրների կախվածությունը դոլարից: 2010թ. ԱՄՆ-ն, օգտագործելով Հունաստանի ծանր վիճակի խաղաքարտը, հարձակում սկսեց եվրոյի նկատմամբ, որի փոխարժեքը անկում էր ունեցել: Սակայն ԵՄ հիմնասյուների՝ Գերմանիայի և Ֆրանսիայի ջանքերով հաջողվեց խուսափել եվրոյի անկումից և դուրս եկավ ճգնաժամից: Ոսկին նույնպես դիտարկվում է որպես ճգնաժամից խուսափելու փորձված տարբերակ: Եթե 2008թ. վերջերին ոսկու մեկ տրոյական ունցիան արժեք շուրջ 750\$, 2010թ. մայիսի տվյալներով՝ ոսկու գինը տատանվում է 1225 \$-ի սահմաններում (ըստ ոսկու գրաֆիկի՝ աճը հավանաբար կշարունակվի): Այսինքն՝ ճգնաժամի թեժ շրջանում փախուստը արժույթներից մեծացրել է ոսկու պահանջարկը՝ հանգեցնելով դրա գնի բարձրացմանը: Ուստի տրամաբանական է, որ քանի դեռ ոսկու գինը աճի միտում ունի, ճգնաժամը ավարտված համարել չի կարելի: Արժաթի, պլատինի և մյուս մետաղների գները նույնպես աճել են: Ներկայիս թվացյալ առողջացումը ճգնաժամի անկման ալիքին հաջորդած հակաալիք էր, որին պետք է հաջորդի նոր անկում: Մի կողմից՝ ԱՄՆ ռազմարդյունաբերական համալիրը պահանջում է նոր պատերազմներ և նոր ռազմական պատվերներ, մյուս կողմից՝ այդ պատերազմների սանձազերծումը ավելի է մեծացնում ԱՄՆ պետական պարտքի բեռը՝ առաջացնելով տնտեսության մյուս ոլորտների անհամաչափ զարգացում: Պարզ է, որ ռազմարդյունաբերական համալիրի գերակայությամբ գործող և անընդհատ պատերազմելու կարիք ունեցող համակարգը չի կարող արդյունավետ լինել և երկար գոյատևել: Պատերազմների միջոցով նոր աշխատատեղերի ստեղծումը, գործազրկության մակարդակի նվազեցումը և այլ խնդիրների լուծումը փակուղային է: ԱՄՆ-ի ներկայիս քայլերը ֆինանսական ոլորտի կարգավորման ուղղությամբ (նորանոր քանակի դոլարային հատկացումներ տնտեսության մեջ) նման են վիրաբուժական միջամտության կարիք ունեցող հիվանդին կուսմետիկ վիրահատությամբ բուժելու փորձերի, ինչն ավելի է բարդացնում իրավիճակը: Համաշխարհային տնտեսական ճգնաժամը սպառողներին ստիպում է գնել միայն ամենաանհրաժեշտ իրերը: Մթերային խանութներում մարդիկ անտարբեր անցնում են երկրորդային նշանակություն ունեցող ապրանքների կողքով: Շատ ծնողներ ստիպված հրաժարվում են գումար տրամադրել երեխային արվեստի և սպորտի դպրոցներ հաճախելու համար՝ ապահովելով սնունդ,

հագուստ և առաջին անհրաժեշտության իրերը: Հետագոտությունները ցույց են տվել, որ նվազել է նաև այն մարդկանց թիվը, ովքեր նախընտրում էին օգտվել բրենդային խանութներից, որպեսզի բարձրացնեն իրենց սոցիալական կարգավիճակը: Աշխարհում բազմաթիվ թեժ կետերի առկայության պայմաններում, որպես ճգնաժամից դուրս գալու տարբերակ, ԱՄՆ-ն կարող է դիտարկել լոկալ և նույնիսկ համաշխարհային պատերազմի սանձազերծումը, ինչը հնարավորություն կտա իրականացնելու համակարգային փոփոխություններ, ստեղծելու նոր ֆինանսատնտեսական մոդել, որի արդյունքում կառաջանան ուժային նոր կենտրոններ: Չնայած որ ԱՄՆ-ում են կենտրոնացված համաշխարհային տնտեսագիտական գլխավոր դպրոցները, սակայն ԱՄՆ-ը չի կարողանում ստեղծել մի հակաճգնաժամային ծրագիր, որը վերջնականապես դուրս կբերի ԱՄՆ-ին ճգնաժամային իրավիճակից: ԱՄՆ-ի այժմյան նախագահ Բարաք Օբամայի և իր թիմակիցների հակաճգնաժամային ծրագիրն է խթանել տնտեսությանը առանց հարկերը բարձրացնելու: Բնականաբար ծախսերը կրճատելու և հարկերը բարձրացնելու գործելատճը մեկ-երկու տարի անց կբերի հակառակ արդյունքի: Ծգնաժամը հաղթահարելու մյուս տարբերակը կարող է լինել բազմարժութային ֆինանսական համակարգի ստեղծումը՝ յուանի, եվրոյի, ռուբլու և այլ ռեգիոնալ արժույթների հավասարաչափ ընդգրկմամբ՝ բացառելով որևէ արժույթի գերակայությունը աշխարհում: Դա պետություններին հնարավորություն կտա դիվերսիֆիկացնելու ֆինանսական քաղաքականությունը և ավելի ճկուն գործելու պայմաններ ստեղծելու՝ զգալիորեն խուսափելով ցնցումային իրավիճակներից: Ներկայումս աշխարհի շատ երկրներում ստեղծված տնտեսական գործունեության ֆիկտիվ ոլորտը (զանազան արժեթղթերի սպեկուլյացիա, բանկային տարբեր գործառույթներ, ծառայությունների սեկտորի անհամամասնական զարգացում իրական արտադրության հետ համեմատած) վաղ թե ուշ հանգեցնում է նմանատիպ ճգնաժամերի. ուստի արտադրական հնարավորությունների մեծացումը, ֆինանսա-կրեդիտային համակարգի խիստ վերահսկողությունը և ավելի արդյունավետ նորագույն տեխնոլոգիաների ներդրումը տնտեսության մեջ էապես կնպաստեն ճգնաժամի հաղթահարմանը: Յուրաքանչյուր պետության իրական հզորությունը պետք է հիմնված լինի նյութական բարիքներ ստեղծելու, ոչ թե թղթադրամներ արտադրելու վրա: Ծգնաժամի ազդեցությունը չխորացնելու համար նպաստավոր կլինի, եթե Հայաստանը կարճ ժամանակամիջոցում էապես կրճատի դոլարային պահուստները, որդեգրի բազմարժութային խնայողությունների զամբյուղ՝ տեղ հատկացնելով Եվրոյին, շվեյցարական ֆրանկին, ռուբլուն, յենին, յուանին և ոսկուն: Սա հնարավորություն կտա վնասներ չկրելու շատ մոտ ապագայում դոլարին սպառնացող կոլապսային իրավիճակներից և չվտանգելու փխրուն տնտեսական հավասարակշռությունը: Ի վերջո, այս ճգնաժամը նաև մարդկային հարաբերությունների, պետությունների գործելակերպի և համոզմունքների ճգնաժամ է: Անպատասխանատու վերաբերմունքը երկիր մոլորակի նկատմամբ, տասնամյակներ շարունակ օգտակար հանաժողների անխնա շահագործումը, շրջակայքը աղտոտելով երկրի էկոհամակարգին էական վնասներ հասցնելը և քաղաքակրթության այլ «բարիքներ» ստեղծել են մի իրավիճակ, երբ մարդը վերածվել է սպրանքներ սպառող էակի՝ մոռանալով հոգևոր պահանջմունքների մասին: Շարունակ նյութական բարիքների ետևից «վազելը» չի կարող գերնպատակ հռչակվել: Ապագան կարող է իսկապես պայծառ և ապահով լինել, եթե պետությունները շեշտը դնեն անսպառ էներգատեսակների (քամի, ջուր, արև, ատոմ) վրա՝ չխախտելով մոլորակի հավասարակշռությունը, եթե ստեղծվեն արդարացի ֆինանսատնտեսական ենթակառուցվածքներ՝ յուրաքանչյուր երկրի հատկացնելով իրեն հասանելիք տեղը: